

Гаррі Вольфсон. Огляд ключових філонознавчих праць гарвардського ученого

Розглядаються концептуальні моделі, прийняті у філонознавстві та окреслені у працях Гаррі Вольфсона у зіставленні їх із позиціями Анри Жана Фестьюжера і Баттісти Мондіна, які відкривають нові перспективи підходу до оцінки ролі та місця цього юдейського мислителя. Матеріали ключових праць дослідників дозволяють переоцінити внесок Вольфсона у філонознавство і піднести його роль у науковому просторі на позитивно вищий рівень від часу прочитання системних праць Вольфсона.

Ключові слова: *трансцендентальний, трансцендентний, трансцендент, Єдине, Істина, Благо, контемпляція, Олександрійська школа.*

У фундаментальній двотомній праці «Філон: заснування релігійної філософії в юдаїзмі, християнстві та ісламі» гарвардського ученого, юдея за походженням Гаррі Остріна Вольфсона (2.11.1887–20.09.1874), зібрано і систематизовано солідний матеріал, що стосується постаті Філона та його поглядів. Це дослідження визнане епохальним у філонознавстві, викликало шквал критичних оцінок, що водночас спровокувало появу низки нових наукових праць, у яких різні вчені не лише залишили відгуки про доробок Вольфсона, але й проаналізували чимало поспішних зауважень, висновків і перебільшень американського автора.

Гаррі Острін Вольфсон народився 1887 р. у литовському містечку (зеленізована версія назви Острин, Austryn) на кордоні Польщі та Білорусі у простій єврейській сім'ї. Спостерігаючи, як із малих років проявляється винятковий розум сина (у 25 років хлопець навіть отримав незвичне додаткове прізвище «син Вовка»), батько плекав надію віддати його вчитися до школи біблійних талмудистів. Юнак навчався у равина Моше Мордехая Епштейна, проте, коли Гаррі виповнилося років, родина емігрувала до Сполучених Штатів Америки, де завдяки наполегливій праці та отриманому ступеню бакалавра у Кембриджі (штат Массачусетс) у вересні 1908 році талановитий студент зумів отримати стипендію на навчання у Гарвардському університеті. Слід зауважити, що Вольфсон, який до свого шістнадцятиліття ніколи не розмовляв англійською, стане в майбутньому визнаним майстром англійської прози, все своє життя аж до смерті у 1974 році присвятивши науковій діяльності у Гарварді. Єдиний раз у 1912–1914 рр. учений виїде за межі Північної Америки і відвідає Європу, щоб порівнювати рукописи у відомих бібліотеках Старого світу.

У 1915 році Вольфсон отримав у Гарвардському університеті докторський ступінь, його вчителем і натхненником став професор кафедри єврейської філософії і літератури (перша кафедра такого профілю в Північній Америці) Натан Літтауер, який від 1925 року пропрацював у Гарварді аж до своєї відставки в 1958 році. Вольфсон був радше скромний і відданий науковій роботі професор, ніж його вчитель і керівник. Проте й академічна діяльність Вольфсона була належно оцінена: 10 університетів присудили йому звання *doctor honoris causa*. Серед студентів Вольфсона були Джордж Сантаяна, Джордж Мур та ін., з його творчого доробку варто виокремити дванадцять праць, які Вольфсон запроектував написати в межах своєї філософської системи:

1. Вступний том: *Greek philosophy*; («Грецька філософська думка», том не був опублікований);

2–3. *Philo: Foundations of religious philosophy in Judaism, Christianity and Islam*, 2 vols. 1947; («Філон: заснування релігійної філософії в юдаїзмі, християнстві та ісламі»);

4–5. *The philosophy of the Church fathers*, vol. 1 *Faith Trinity Incarnation*, 1956 (том 2 не був опублікований); («Філософія св. Отців: віра у воплощення Пресвятої Трійці»);

6–7. The philosophy of the Kalam, vol. 1, 1976, vol. 2 *Repercussions of the Kalam in Jewish philosophy*, 1979; («Філософія Каламу: вплив Каламу на юдейську філософію»);

8. *The Muslim philosophers (Arabic philosophy from Al-Farabi to Averroes)*; («Мусульманські філософи: арабські філософи від Аль-Фарабі до Аверроеса»);

9. *The philosophy of Halevi and Maimonides*; («Філософія Галеві і Маймоніда»). Оpubліковано три праці, присвячені цій темі: Wolfson H.A. *Maimonides and Halevi: A Study in Typical Jewish Attitudes toward Greek Philosophy in the Middle Ages / Idem. Studies in the History of Philosophy and Religion*, vol. II. Cambridge (Mass), 1977, p.120–160; Id., *Halevi and Maimonides on Prophecy // Ibid.*, p.60–119; Id., *The Platonic, Aristotelian and Stoic Theories of Creation in Halevi and Maimonides // Ibid.*, p.234–249.

[9a]. [*Crescas' critique of Aristotle: Problems of Aristotle's Physics in Jewish and Arabic philosophy*, Cambridge (Mass.) 1929]; («Критика Аристотеля Крескасом: проблема аристотелівської Фізики у єврейській і арабській філософії»);

10. *Latin philosophy from St. Thomas Aquinas to Descartes*; («Латинська філософія від св. Томи Аквінського до Декарта»);

11–12. *The philosophy of Spinoza: Unfolding the latent processes of his reasoning*, 2 vols. 1934 («Філософія Спінози»: нескладно приховане проходження його мислення»; остаточне виправлене видання заплановане як завершення всіх серій).

Згаданий вище Хасдай Крескас (Crescas, Hasdai), останній із великих середньовічних мислителів, єврейський філософ 14–15 ст., який жив і творив у Іспанії (помер у 1412 р.), виступив із відомою критикою Аристотеля і Маймоніда («другого Мойсея»), проте його філософія не набула великого розголосу. Вольфсон подав ретельно виконаний коментар на книгу Крескаса «Світло Господнє», яка була опублікована 1929 р. в Кембриджі з паралельним англійським перекладом у критичному виданні: *Crescas' Critique of Aristotle*. (див. твори Крескаса: *Or Adonai*. Феррара, 1540; репринт – Єрусалим, 1963). Окрім коментаря, Вольфсон, написав три дослідження: *Crescas on the Problem of Divine Attribution // Wolfson H.A. Studies in the History of Philosophy and Religion*, vol. II. Cambridge (Mass.), 1977, p.247–337; «*Studies in Crescas*» // *Ibid.*, p.458–478; на івриті – Вольфсон Г. «Еманация і сотворення світу ex-nihilo по Крескасу» // *Id.*, *Studies in the History of Philosophy and Religion*, vol. II. Cambridge (Mass.), 1977, p.623–629).

Коли взяти до уваги той факт, що не всі з цих праць побачили світ, то стає зрозуміло, що задум Вольфсона побудувати маршрут «релігійної філософії» далеко не був зреалізований, хоча й не залишився безперспективним.

У праці Вольфсона попередники Філона відійшли на задній план. і автор спробував проаналізувати його постать у руслі історії західної філософії, виявляючи вплив олександрійця на розвиток ідей у цій філософії. Філон вважається засновником середньовічної філософії, а Спіноза – її руйнівником [8, т.2, с.457]. Багато дослідників визнали б такий підхід амбітним перебільшенням Вольфсона, хоча фрагментарний характер наших знань про Філона ускладнює визначення інтенсивності цього впливу на платонівську і неоплатонівську традицію, яку продовжували отці Церкви, схоласти, включно зі св. Томою Аквінським та неотомістами. Безперечно, у філонознавстві, на думку Вольфсона, чимало вже порушених, але проблемних питань залишаються відкритими, тобто такими, які ще слід верифікувати, тож автор запропонував своє бачення їхнього вирішення.

Вольфсон вважав Філона засновником релігійної філософії, її першим великим систематизатором як *religious philosopher*, що зумів поєднати монотеїзм Святого Письма та еkleктизм Олександрійської філософії. Філон – «теоретик Ідей», які, відповідно до його вчення, мають як біблійне, так і платонівське походження [8, т.1, с.200]. З одного боку, Філона слід зараховувати до грецьких філософів, які творили в раціональному ключі, а з другого – до прихильників традиції Об'явлення. Він є посередником між філософією греків і богослов'ям Божественного Об'явлення, виконуючи роль досократиків, або «помічника богослов'я». Вольфсон підкреслював, що «Філон є засновником нової школи філософії, і від нього вона перейшла прямо до Євангелія від Йоана і до отців Церкви, від них – до Магомета, а вже звідти – до середньовічної та єврейської філософії. Філон є прямим і непрямим джерелом тієї філософії, що у своїх фундаментальних

принципах панувала майже сімнадцять століть, відкрито поборена врешті–решт тільки Спінозою» [8, т.2, с.457]. Відомо, що дослідники не знаходять прямих ознак залежності письменників Нового Завіту від Філона. Однак Філона, на думку Вольфсона, варто трактувати також у координатах історії платонізму, медіоплатонізму, тож ураховуючи ці, хоча й обґрунтовані тези, не залишалось нічого іншого, як визнати Філона еkleктиком.

Слід віддати належне Філонові, що завдяки постановці проблемних питань, які він сам відкрив, довкола них тривають численні дискусії в ході розвитку історії філософії. Філон «збудував когерентну, гармонійну, вільну від протиріч філософську систему, що базувалась на певних фундаментальних принципах» [8, т.1, с.114–115]. На думку Вольфсона, хоч Філон і не став засновником якоїсь філософської «секти» на зразок академіків, перипатетиків, стоїків чи епікурейців, попри невелику кількість офіційних прибічників його поглядів, його погляди справили довготривалий вплив на європейську філософію упродовж сімнадцяти століть [8, т.1, с.115].

На думку сучасного філонознавця Д.Руні, науковець Вольфсон мав власне грандіозне бачення історії філософії як своєрідного триптиха, де найважливішим є не тільки поняття центральної площини у значенні певного проміжного епізоду, загальноприйняте у західній філософії, а й поняття опори, яке підтримують Філон Олександрійський і Спіноза. Про це можна дізнатися зі слів Вольфсона з передмови до його праці «Філон: заснування релігійної філософії», де Філон виступає як засновник того філософського процесу, від якого у 17 ст. філософи прагнули звільнитися і зробили це завдяки мисленню Спінози.

Однак виникає питання, чому ж Вольфсон обрав саме дві ключові постаті, а не більше? Відповідь приховано в тандемі термінології давньогрецьких філософів міфу та Логосу і Логосом Нового Завіту. Тобто так само, як міркування про релігійні проблеми здійснюються на основі двох джерел – Біблії і творів давньогрецьких філософів, так і задум Вольфсона полягав у тому, щоб зобразити розвиток релігійної філософії, побудувавши її на двох постатях – Філона і Спінози.

Рунія розуміє метод Вольфсона як талмудичний гіпотетично–дедуктивний метод текстуальної інтерпретації [6, с.115; 8, с.25]. Основна його риса полягає в науковому підході: вивчаючи природу, вчений все порівнює з нею. Спершу він аналізує припущення, одноманітність і тривалі процеси в природі, а паралельно – припущення, які випливають з читання Талмуду, що веде до відкриття послідовності та одноманітності людського мислення. Отож, із критичного тексту неодмінно повинен виникати критичний коментар.

Свідомо чи несвідомо, філософ відтворює або інтерпретує уявлення перших мислителів у формі діалогу, схоластичного трактату, біблійного тлумачення, доксографії, лекційного курсу, філософського коментаря або у спінозівській послідовності форми «геометричних речень» [6, с.115]. Таким чином, завуальовується прихована думка автора. Мета дослідження, згідно з Вольфсоном, якраз і полягає в тому, щоб виявити ці приховані думки, провести реконструкцію «прихованих» процесів міркування. Так, у згаданого вище іспанського єврея Крескаса, можна зауважити нововведення Спінози. Крескас відмовляється зробити крок назустріч богослов'ю заради того, щоб опинитися поза юдейською релігійно–філософською традицією. Так само і в «Етиці» Спінози можна вбачати метод не так *Ethica ordine geometrico demonstrata*, як *Ethica scholastico rabbinicoque demonstrata*. Для голландського єврея Бог є чимось більшим, ніж простою логічною оболонкою, що залишилась від довготривалої традиції, тож, на думку Спінози, від цієї задуми слід було якнайшвидше звільнитися, оскільки тут не місце келійній релігії Одкровення, релігії причинно–наслідкового зв'язку. Проте Спіноза не може відмовитися від традиції, адже без неї не можна буде зрозуміти його задум без покликань на те, що саме слід було б змінити чи замінити.

Перший том праці Вольфсона присвячений розгляду творів Філона. Тут підкреслюється підлеглість грецької філософії Біблії [8, с.87, с.143], впливи Платона та ін. Заслуга Філона в тому, що він увів терміни, якими його послідовники оперували у розумінні «підлеглого» і «вельможі» [8, с.144–145]. На думку Вольфсона, Філон міг перейняти такий тип розуміння від еллінізму, де зображали відношення між циклічними студіями і філософією [8, с.145–152].

В наступних розділах трансцендентну сферу в концепції Філона Вольфсон розглядає через Логос [8,с.200–360], а також подає класифікацію видів Логосу. Перший – джерело невидимих ідей, другий – чуттєвих речей. Обидва Логоси сотворені Богом. Третій – несотворений, рівний по сутності з Богом – Ум Бога [8,с.229–230,331]. Автор розглядає також концепцію Сили Божої [8,с.217–226] і класифікацію Сил за Філоном [8,с.224]. Вольфсон помилково схильний ототожнювати їх із ідеями у Філона, хоч тих є незліченне число [8,с.217]. Окреме місце належить Премудрості Божій [8,с.261], спеціальний розділ «The allegorical method» присвячено методу алегорії [8,т.1,с.115–138].

Самостійна креаціоністська позиція Філона дозволяє Вольфсону неупереджено підійти до її розгляду. Автор підтримує Філона у твердженні, що Бог «створив ідею з порожнежі» (Orif. 29) [8,т.1,с.308], критикує позицію стоїків про те, що світ має початок і кінець, бо у Філона світ не знає кінця [8,с.299–300].

У вченні про людину Вольфсон вбачає у Філона залежність від Платона, вважаючи, що спершу була сотворена душа, яка тривала в небесному просторі, а потім впала на землю й увійшла в тілесну оболонку [8,с.390]. Автор дотримується хронологічної залежності, хоча не відомо, у якій послідовності дійшли до нас твори Філона. Варто також звернути увагу на зауваження Б.Мондіна, який вказує, що Філон дотримувався не сліпої залежності від Платона, а психофізичної єдності людини [5,с.93]. Душа крихка і смертна, бо сотворена, але не вічна. А все, що має початок, характеризується крихкістю. Душа стає безсмертною за умови, що Бог залишає в ній частку Свого духа [8,с.410]. Про повернення душі до зірок навчав Хрїзіпп, до ідей – Платон, до емпедоклевих начал – стоїки [8,с.398–400], а Філон – до душ, які ніколи не вселялись у тіло, або до ангелів [8,с.400–401]. Наостанок розглядається вчення про свободу людини [8,с.424–462].

У Другому томі праці «Філон» обґрунтовуються докази існування Бога [8,т.2,с.73–94], зокрема філонівський, що відштовхується від «чіткого бачення» Бога [8,т.2,с.83]. Вольфсон вбачає у ньому онтологічний аргумент у зародку [8,т.2,с.92], хоч він таким не є, бо не нагадує нічого кантівського. Загалом Вольфсон розрізняє п'ять обґрунтувань: три – космологічного типу, а також телеологічний і онтологічний [8,т.2,с.73–74]. Перший доказ платонівського типу знаходимо у трактаті Філона «Про втечу», другий, що нагадує аристотелівський, – у творі «Про сотворення світу» і третій, «стоїчний» (або «космологічний» – за Вольфсоном), побудований на аналогії між людиною і світом, тож заслуговує назви «доказ за аналогією» [5,с.30]. Згаданий вище філософ і богослов томістичного спрямування Б.Мондін був учнем Г.Вольфсона у Гарварді, тож часто покликається на цей твір у багатьох місцях своєї оглядової праці «Філон і Климент» (Рим, 1979, 1981, 1984), де 127 сторінок присвячено Філону, аналізуючи вразливі положення його постулатів.

Тим не менше, Вольфсон зауважує у філонівських доказах відкриття трансцендентного Бога, причину світу, Творця і відмінну від світу трансцендентну реальність [8,т.2,с.77–83].

Окрім дослідження про дар пророцтва, Вольфсон вдається до широкого розгляду ономаатологічних аспектів Божества (Бог незбагнений, але атрибути Бога пізнаються як у Платона, так і у Святому Письмі [8,т.2,с.128–131]). Щодо таких атрибутів Бога, як простота і духовість [8,т.2,с.95–97], вічність [8,т.2,с.319–322], непізнавальність [8,т.2,с.113–160], особливо щодо заслуги Філона у відкритті цього атрибуту, [8,с.117–120], науковець Вольфсон залишив вдумливі і блискучі рядки. Окрім кембриджського трактату, Вольфсон висвітлював атрибути непізнавальності і невимовності Бога у Філона в інших своїх численних дослідженнях: *The Knowability and Describability of God in Plato and Aristotle* // *Harvard Studies in Classical Philology*, 1947, p.233–249; *Albinus and Plotinus on divine Attributes* // *Harvard Theological Review* (HThR), 1952, p.115–130. На думку Вольфсона, Філон усвідомлює, що між розумом і Об'явленням пролягає прірва, яку абсолютно неможливо подолати. [12,с.103]. Знаменною щодо змісту і обсягу матеріалу стала книга Вольфсона «Філософія Отців Церкви» [9].

Справді, ані Платон, ані Аристотель не навчали про непізнавальність і невимовність Бога, тож, зауважує Вольфсон в одній зі своїх статей «Альбін і Плотин про Божественні атрибути»: «prior to Philo there is no conception of God who is unknowable and unnameable and ineffable» («до Філона не було жодної концепції незбагненого, безіменного і невимовного Бога»). Щодо першості Філона у цьому питанні дослідники мають сумнів. Так,

А.Ж. Фестюжьер вважає, що вже у Платона заперечується можливість опису Єдиного, Блага, Прекрасного, а вони є трансцендентальними аспектами Божества [3,с.79–91].

Натомість у праці «Філон» автор повторює цю ж тезу про виняткову роль здобутку олександрійського мисленика: «the conception of the ineffability or unnamability of God is not found in any other Greek philosopher before Philo» [8,т.2,с.113]. Невимовність походить від відсутності в Богові тієї якісної категорійної характеристики, що присутня у сотворіннях. Вольфсон вважає, що термін *arōios* треба розуміти як відсутність акцидентів [8,т.2,с.101–110]. Заборону називати Бога по імені автор виводить від посилання Філона (Mutat. 9–28) на Книгу Левіт (24,16): «Хто хулить ім'я Господнє, того слід скарати смертю, вся громада нехай його каменує» [8,с.123]. Проте тут є радше філософська складова: невимовність включає також гносеологічну непізнавальність Бога [8,т.2,с.120]. У наведеній вище статті «Альбін і Плотин про Божественні атрибути» Вольфсона зустрічаємо спостереження у Філона низки апофатичних атрибутів Божества: безконечний, безтілесний, безсмертний, безмежний тощо, що вказують на те, чим Бог не є [10,с.117]. Темі апофатичних атрибутів у отців Церкви Вольфсон присвятив спеціальну статтю [11].

Окрім наведених обґрунтувань, Вольфсон проводить огляд соціальних поглядів Філона і його роздумів про месіанство, а також наголошує на впливі Спінози на пришвидшення заходу середньовічної думки [8,т.2,с.457].

У статті Маркуса «Переоцінка Філона у Вольфсона», опублікованій у журналі «Огляд релігії», розділ за розділом обговорюється близько п'ятдесяти тем, що стосуються змістової і, водночас, схильної до протиріч інтерпретації Вольфсона [2,с.368–381]. Це певний синтез із коротких тез, що проливають світло на працю Вольфсона. Існує чимало інших рецензій на твір гарвардського вченого [4,с.91].

Наступного року після публікації дослідник Боа виступив із статтею, в якій дуже прискіпливо і змістовно оцінює працю Вольфсона [1,с.385–392]. Того ж року Ж.Даньєлу підкреслював, що твір Вольфсона зумовив те, що «дослідження філонівської філософії посіло місце в науковій площині» [2,с.589]. Воно має виразно філософський характер, хоч мало проливає світла на релігійний вимір філонівської творчості. Кардинал Ж.Даньєлу напише не одну позитивну рецензію на дослідження гарвардського ученого. Окрім нього, твору Вольфсона присвятили рецензії М.Анастос, Г.Кедбур, Е.Герін, В.Інг, Ф.Грант, В.Кнокс, Г.Чедвік, Е.Гуденаф, Ф.Філсон, С.Сендмел, Е.Цоллі, В.Фьолькер, Ж.Жільберт, Л.Робертс, І.Гайнеман, Г.Девідсон та багато ін. Перу К.Бормана належить конструктивна інавгураційна дисертація за тезами Вольфсона. Виокремлюючи останніх згаданих дослідників зауважимо, що Робертс у цілому визнає інтерпретацію Вольфсона. Гайнеман, хоч і не поділяє точку зору Вольфсона, все ж визнає його заслугу в тому, що він залишив Філона не тільки в анналах грецької чи єврейської філософії, але й в амбієнті середньовічної філософії, на яку олександрійський мисленик справив великий вплив. На думку Бормана, Вольфсон намагався видати еkleктика Філона за систематичного філософа і надати йому почесну роль засновника релігійної філософії. Натомість місце Філона в історії грецького мислення.

Розглянуті вище концептуальні моделі, прийняті у філонознавстві й окреслені у працях Гаррі Вольфсона у зіставленні їх із позиціями Жана Фестюжера і Баттісти Мондіна відкривають нові перспективи підходу до оцінки ролі та місця цього юдейського мислителя. На матеріалі ключових праць цих дослідників роль внеску Вольфсона у філонознавство можна переглянути й оцінити її на суттєво вищому позитивному рівні, порівняно з періодом прочитання системних праць Вольфсона.

Список використаних джерел

1. Boas G. Professor Wolfson's Philo / G.Boas // Journal of the History of Ideas. – 1948. – № 9. – С.385–392.
2. Daniélou J. The Philosophy of Philo. The Significance of Professor Harry A. Wolfson's New Study / J.Daniélou // Theological Studies. – 1948. – №9. – С.578–589.
3. Festugière A.J. La révélation d'Hermès Trismégiste, in 4 voll. / A.J. Festugière. – Paris, 1954.– vol. 4: Le Dieu inconnu et la Gnose. – 1954. – 319 с.
4. Marcus R. Wolfson's Revaluation of Philo: a review Article / R.Marcus // The Review of Religion. – 1949. – №13. – С.368–381.

5. Mondin B. Filone e Clemente, Saggio sulle origini della filosofia medievale / B.Mondin. – 2 ed., Roma: PUU, 1984. – 223 c.
6. Radice R. Filone di Alessandria. Bibliografia generale 1937–1982 / R.Radice. – Napoli: Bibliopolis, 1983. – 331 c.
7. Runia D.T. Exegesis and Philosophy. Studies on Philo of Alexandria / D.T. Runia. – London: Aldershot, 1990 – 308 c. – (Variorum Collected Studies Series).
8. Wolfson H. Philo. Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam: 2 vol. / H.Wolfson. – Cambridge: Mass., 1947. – 990 c.
9. Wolfson H. The Philosophy of the Church Fathers / H.Wolfson. – Harvard, 1956. (revised. Cambridge 1970, 3 ed.). – 668 c.
10. Wolfson H. Albinus and Plotinus on divine Attributes / H.Wolfson // Harvard Theological Review. – 1952 – №45 – C.115–130.
11. Wolfson H. Negative Attributes in the Church Fathers and in the Gnostic Basilides / H.Wolfson // Harvard Theological Review. – 1957. – №50 – C.145–156.
12. Wolfson H. The Philonic God of Revelation and his latter-day Deniers / H.Wolfson // Harvard Theological Review. – 1960 – №53 – C.101–124.

Завидняк Б.Т. Гарри Вольфсон. Рассмотрение основных филоноведческих трудов гарвардского ученого

Рассматриваются концептуальные модели, взятые во внимание в филоноведении и очерченные в трудах Гарри Вольфсона в соотношении их с позициями Анри Жана Фестюжьера и Баттисты Мондина, которые открывают новые перспективы подхода к оценке роли и места этого иудейского мыслителя. На материале ключевых трудов этих исследователей оценка роли вклада Вольфсона в филоноведение пересматривается и подымается на позитивно высший уровень, нежели она оставалась со времени прочтения систематических трудов Вольфсона.

Ключевые слова: *трансцендентальный, трансцендентный, Единое, Истина, Благо, созерцание, Александрийская школа.*

Zavidniak, B.T. The Review of Harry Wolfson's Key Studies on Philo of Alexandria

The author discusses the key concepts within the Philonic studies developed by Harry Wolfson and compares them with the ones of Anry Jan Festugière and Battista Mondin who are considered the leading figures in the field of the Philonic studies. Based on Wolfson's major works, the author invited to reconsider the role of the American scholar in the contemporary Philonica.

Key words: *transcendentality, transcendence, the One, the Truth, the Good, contemplation, Alexandrine School.*